

Knygotyra
2025, vol. 84, pp. 29–63

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2025.84.2>

RADVILOS NAŠLAITĖLIO KNYGA *KELIONĖ Į JERUZALĘ: BRANEVO (1601) IR ANTVERPENO (1614) LAIDOS KNYGOS MENO ASPEKTU*

Jolita Liškevičienė

Vilniaus dailės akademijos

Dailėtyros institutas

Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius, Lietuva

El. paštas jolita.liskeviciene@vda.lt

Santrauka. *Straipsnyje tiriamos dvi lotyniškos Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio knygos Kelionė į Jeruzalę laidos – Branevo (1601) ir Antverpeno (1614). Lyginamos abiejų laidų iliustracijos, knygos formatas, antraštiniai lapai ir knygų tipografikos elementai. Palyginti du knygos variantus knygos meno aspektais įgalino išlikti ir naujai publikuoti susirašinėjimo laišakai tarp užsakovo jėzuito Jano Alando, leidėjo Baltazaro Moreto ir kunigaikščio Radvilos reikalų patikėtinio Paryžiuje Oto Paleno (Ottho van der Palen; Otto à Palen). Keliamas klausimas, kodėl knygos leidybai buvo pasirinkta Plantino-Moretų spaustuvė, kai jau buvo išspausdintas Kelionės aprašymas lotynų, lenkų ir vokiečių kalbomis? Straipsnyje keliami ir plačiau nagrinėjami to laiko*

Straipsnis parengtas 2021 m. lapkričio 18 d. Mazarinio bibliotekoje Paryžiuje (*Bibliothèque Mazarine*) surengtos parodos *A century of typographical excellence: Christophe Plantin and the Officina Plantiniana (1555–1655)* („Tipografinės meistrystės šimtmetis: Kristupas Plantinas ir Plantinų spaustuvė (1555–1655)“) ir ją lydinčios mokslinės konferencijos, skirtos Plantino-Moretų spaustuvės 500 metų minėjimui, pranešimo pagrindu. Už kvietimą joje dalyvauti dėkoju Mazarinio bibliotekos direktoriui Yannui Sordet.

Received: 2024 09 26. Accepted: 2025 04 22

Copyright © 2025 Jolita Liškevičienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

knygos meno ir spaudos klausimai, lyginant vietinės ir vienos labiausiai Europoje žinomos Plantino-Moretų spaustuvių produkciją.

Reikšminiai žodžiai: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, knygos menas, Janas Alandas, laiškai, spauda XVII a. I p., Plantino-Moretų spaustuvė, vario raižiniai.

Radziwiłł the Orphan's Book Journey to Jerusalem: Aspects of Book Art in the Braniewo (1601) and Antwerp (1614) Editions

Summary. *This article examines two Latin editions of Mikołaj Krzysztof Radziwiłł the Orphan's book Journey to Jerusalem (Ierosolymitana peregrinatio) – the Braniewo (1601) and Antwerp (1614) editions. It compares the illustrations, the book format, the title pages, and typographical elements of both editions. The comparison of these two book variants from the perspective of book art was made possible by the surviving and newly published correspondence between the patron, Jesuit Jan Aland, the publisher Balthasar Moretus, and Duke Radziwiłł's trusted agent in Paris, Ottho van der Palen (Otto à Palen).*

A question is raised in the article why the Plantin-Moretus printing house was selected for the book's publication when descriptions of the journey had already been printed in Latin, Polish, and German. This article also brings up and discusses more broadly the questions of book art and printing of that time, by comparing the production of local presses with one of the most renowned European printing houses at the time, namely, Plantin-Moretus.

Keywords: *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł the Orphan, book art, Jan Aland, correspondence, printing in the first half of the 17th century, Plantin-Moretus printing house, copperplate engravings.*

Straipsnyje siekiama palyginti didiko Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) knygos *Kelionė į Jeruzalę* dvi lotyniškas laidas – Branevo (Braunsbergo, 1601) ir Antverpeno (1614). Ši knyga garsėjo kaip vienas iš XVII a. bestselerių, buvo išversta į kitas šnekamąsias kalbas – lenkų, vokiečių, rusų. Jos autorius – LDK didikas, kilęs iš turtingos Lietuvos Radvilų giminės ir pasižymėjęs išsilavinimu, kalbų mokėjimu, išskirtiniu skoniu, meno mecenatyste. Rašyti apie Radvilos Našlaitėlio knygos Antverpeno laidą paskatino galimybė palyginti dvi spaudos laidas knygos meno aspektu – vietinės ir europinės spaudos produktus.

Tikslas ir uždaviniai. Tyrimo tikslas – išryškinti naujosios lotyniškos knygos laidos Antverpene (1614) išvaizdos pokyčius, lyginant su pirmąja šios knygos laida Braneve (1601). Juos ryškinant siekiama aptarti šiuos klausimus, išsikeliant juos kaip straipsnio uždavinius: 1) Remiantis publikuotais laiškais išsiaiškinti, kodėl knygos leidybai buvo pasirinkta Plantino-Moretų spaustuė? 2) Kaip pasikeitė knygos išvaizda ją išleidus Plantino-Moretų spaustuėje Antverpene, vienoje žymiausių to laiko spaustuvių? Tai knygos meno klausimas, susijęs su tipografinė knygos išvaizdos kaita. Straipsnyje siekiama išryškinti, kas pirmoje knygoje „užkliuvo“ Antverpeno spaudėjams; 3) Kokios iliustracijos atsirado naujoje lotyniškos knygos laidoje? Siekiama išskleisti naujų vario raizinių ikonografiją ir jų pasirinkimo motyvus.

Šaltiniai. Šiuos ir kitus meno klausimus įgalino svarstyti išlikę ir Plantino-Moretų muziejuje saugomi naujai atrasti dokumentai (spaudiniui suteikta originali privilegija¹, klientų apskaitos knygos, įeinančių ir išėinančių laiškų knygos, su graverių Galle šeima susiję dokumentai², kitų klientų apskaitos knygos³; knygrišių darbo knygos⁴ ir kiti dokumentai)⁵. Plantino-Moretų muziejaus archyve yra saugomi devyni laišakai, susiję su knygos *Ierosolymitana Peregrinatio* (1614) leidybos procesu Antverpene. Susirašinėjimas knygos leidybos klausimais vyko tarp leidinio užsakovo Nesvyžiaus jėzuitų rektoriaus Jano Alando (1559–1641), leidėjų Baltazaro I (1574–1641) ir Jano II Moretų (1576–1618) bei Radvilos reikalų patikėtinio Paryžiuje – Oto Paleno⁶. Trys jų – rašyti iš Nesvyžiaus Jono Alando⁷ ir Jonui Alandui į Nesvyžių rašytų laiškų nuorašai, t. y. trys atsakymai

- 1 Plantino-Moretų muziejaus archyvas (toliau – Arch. PMM), 1179, No 418: 1613 m. rugpjūčio 6 d. spaustuėvei suteikta originali privilegija šiam leidiniui.
- 2 Arch. PMM, 123. Šiame archyvineame dokumente surinktos Galle šeimos narių sąskaitos ir sąrašai. Ši šeima santuokos ryšiais buvo susijusi su Moretus šeima. XVII a. pirmojoje pusėje Galle šeima buvo beveik išskirtinė spaudinių tiekėja Plantinų-Moretų spaustuvininkams.
- 3 Arch. PMM, 128 (1610–1618 m.). Į šią knygų seriją įtrauktos ir knygų gamyboje dalyvavusių dailininkų sąskaitos.
- 4 Arch. PMM, 769 (1608–1613) ir 770 (1615–1622).
- 5 Su Plantino-Moretų muziejaus archyve saugoma medžiaga, susijusia su Radvilos Našlaitėlio knygos laida, supažindino archyvaras Kristofas Selleslachs, nurodęs muziejaus archyve saugomus dokumentus, už šią pagalbą ir nuoširdų bendradarbiavimą esu jam labai dėkinga. Su pačiais dokumentais susipažinau 2022 m. gegužę, kelionę į Antverpeno muziejaus archyvą įgalino VDA Erasmus+ programa.
- 6 Arch. PMM, Ingekomen brieven, 1555–1650, Nr. 90.
- 7 1612 m. rugpjūčio 17 d., 1613 m. balandžio 20 d. ir 1613 m. spalio 23 d. rašyti laišakai. Arch. PMM, Ingekomen brieven („Įeinantys laišakai“): 1555–1655, 76, l. 17–24. Šie laišakai yra originalūs dokumentai ir vertingi paleografijos aspektu.

rašyti paties spaustuvininko Baltazaro Moreto⁸. Taip pat archyve yra saugomi du Oto Paleno, Radvilos patikėtinio Paryžiuje, rašyti laišškai Baltazarui Moretui (1613 m. lapkričio 13 d. ir 1614 m. sausio 5 d.) ir vienas jo atsakymas (1613 m. lapkričio 13 d.). Visus juos publikavo Darius Antanavičius moksliniame straipsnyje kartu su vertimais į lietuvių kalbą, pateikdamas ir naujus duomenis apie pačią knygos leidybą⁹. Ši medžiaga yra naujai įtraukta į Lietuvos mokslinei apyvartą ir leidžia naujai pažvelgti į aptariamąs knygos leidybos istoriją.

Istoriografija. Apie pačią Radvilos Našlaitėlio knygą *Kelionė į Jeruzalę* yra rašyta nemažai, šis kelionės aprašymas yra sulaukęs daugybės vertimų į kitas kalbas ir į lietuvių¹⁰, įvairių mokslinių publikacijų¹¹. Knyga dažnai minima bendruose tyrimuose aptariant Radvilos Našlaitėlio asmenybę ar jo giminės istoriją¹², apie straipsnyje aptariamų knygų iliustracijas daugiausia užsiminta lenkų mokslininkų. Tomaszas Kempa savo tyrime išryškino knygos autorių Radvilą Našlaitėlį kaip menų ir mokslų mecenatą¹³, o Tadeusz Bernardowicz, paskyręs visą monografiją Radvilai Našlaitėliui ir jo pagrindinei rezidencijai Nesvyžiuje, aptarė ir *Kelionę į Jeruzalę*¹⁴, pateikė iliustracijų aprašus. Knygos iliustracijos ir spaudos menas, autoriaus indėlis į knygos išvaizdą ir iliustracijų idėjos suformavimas kol kas specifiškiau nebuvo tyrinėta, tačiau pačios knygos *Kelionė į Jeruzalę* leidybos klausimus plačiau aptaria Alojzy Sajkowski, Tadeusz Chrzanowski, Jūratė Kiaupienė, Eleonora Terleckienė¹⁵. Neseniai parengtame straipsnyje is-

8 1612 m. lapkričio 16 d., 1613 m. spalio 11 d. ir 1614 m. balandžio 19 d. rašyti laišškai. Arch. PMM, 135, l. 153, 171, 196.

9 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique plantinus*: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 m. ir 1614 m. leidimo istorijai. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2023, Nr. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 35–84.

10 RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas. *Kelionė į Jeruzalę*. Iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė. Vilnius: Mintis, 1990.

11 BEDNARSKA, Jadwiga. *Z dziejów Polskiej ilustracji panegirycznej pierwszej połowy XVII wieku. Cz. 2: Problematyka stylistyczno-formalna Polskiej panegirycznej ilustracji książkowej*. Katowice: Muzeum Śląskie, 2005 ir kiti.

12 LULEWICZ, Henryk. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł. In: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, p. 358–359.

13 KEMPA, Tomasz. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616). Wojewoda Wileński*. Warszawa: Semper, 2000.

14 BERNATOWICZ, Tadeusz. *Miles Christianus et peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” w ordynacji Nieświeskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998, p. 128–134.

15 SAJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybniki. W kręgu Radziwiłłowskiego mecenatu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965; CHRZANOWSKI, Tadeusz. *Działalność artystyczna Tomasa Tretera*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984; KIAUPIENĖ, Jūratė.

torikas Darius Antanavičius naujai pažvelgė į Antverpeno knygos leidybos istoriją, o plačiau kalbėti apie leidybą knygos meno aspektu įgalino jo pirmą kartą publikuoti ir į lietuvių kalbą išversti susirašinėjimo laišakai, atskleidžiantys naujų žinių apie knygos spaudą, iliustracijas, jos tipografinę išvaizdą¹⁶. Tyrimui pasirinktas ikonografijos, t. y. meno kūrinio interpretacijos metodas, susiejant jį su šaltiniais, archyvine medžiaga ir pirmavaizdžiais.

PLANTINO-MORETŲ SPAUSTUVĖS PASIRINKIMAS IR UŽSAKOVAS

Plantino-Moretų spaustuvė – vienas ryškesnių Europos spaudos židinių – turėjo plačią klientūrą iš visos Europos, ji spausdino knygas ne tik karalių, garsių to meto didikų ar kitų pasauliečių, bet ypač daug ir Bažnyčios užsakymu, ji tapo ir pagrindine jėzuitų ordino spaustuve. Kaip rodo Plantino-Moretų spaustuvės bibliografija, vieni pirmųjų klientų iš Lenkijos ir Lietuvos buvo dvasininkija¹⁷. Krokuvos vyskupijos kardinolo Jurgio Radvilos užsakymu buvo spausdinamas Lenkijos ir Lietuvos provincijai skirtas liturginis maldynas *Officia propria patronum provinciae Polonae* (1604, vėliau ši liturginė knyga dar kartą buvo atspausdinta 1611 ir 1615 m.). Radvila Našlaitėlis tapo vienu pirmųjų Plantino-Moretų spaustuvės klientų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Jo vardą *Radivilus Ducis Polonus* randame spaustuvės klientų apskaitos knygoje¹⁸. Į „Auksinio skriestuvo“ spaustuvę dėl jo knygos *Kelionė į Jeruzalę* buvo kreiptasi jau turint jos lotynišką (1601), dvi lenkiškas (1607 ir 1611) ir vieną vokišką (1603)¹⁹ laidas.

[vadas. Iš *Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Kelionė į Jeruzalę*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 8–23; BUOŽYTĖ [TERLECKIENĖ], Eleonora. *Theatrum virtutum: meno ir teologijos jungtis Tomo Treterio (1547–1610) kūryboje*. [Magistro darbas]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, p. 35–38.

- 16 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique plantinus: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 m. ir 1614 m. leidimo istorijai. Lietuvos istorijos metraštis*, 2023, Nr. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 35–84.
- 17 *Officia Propria Patronorum Provinciae Polonae, per R. Stanislaum Socolovium, Serenissimi olim, Stephani Poloniae Regis Theologum, Canonicum Cracoviensem, ex mandato Synodi Petricoviensis conscripta, Auctoritate autem Illustriss. Cardinalis Georgii Radzivili Episcopi Cracoviensis edita. Accesit novae huic edition, Officium S. Casimiri Confessoris, ex decreto S. D. N. Clementis VIII Pont. Max. Antverpiae, ex officina Plantiniana, Apud Ioannem Moretum, M.DC.IIIII [1604].* Aprašyta pagal: IMHOF, Dirk. *Jan Moretus and the Continuation of the Plantin Press. A Bibliography of the Works published and printed by Jan Moretus I in Antwerpen (1589–1610)*. Leiden: Brill, Hes et De Graaf, 2014, p. 486.
- 18 Arch. PMM, 128 (1610–1618), p. 418.
- 19 [RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas], Jüngst geschehene Hierosolymitanische

Pradėdami aptarti Antverpeno spaudėjų parengtą leidinį, pirmiausia kelkime klausimą, kas paskatino kreiptis į vieną garsiausių to laiko spaudos įmonių, kurios vardas, leidiniai ir, be abejo, jų produkcijos kokybė buvo plačiai žinoma visoje Europoje? Minėti laišakai iš dalies atskleidžia šios spaustuvės pasirinkimą, tad verta pacituoti Baltazaro Moreto ir Jano Alando rašytų laiškų fragmentus:

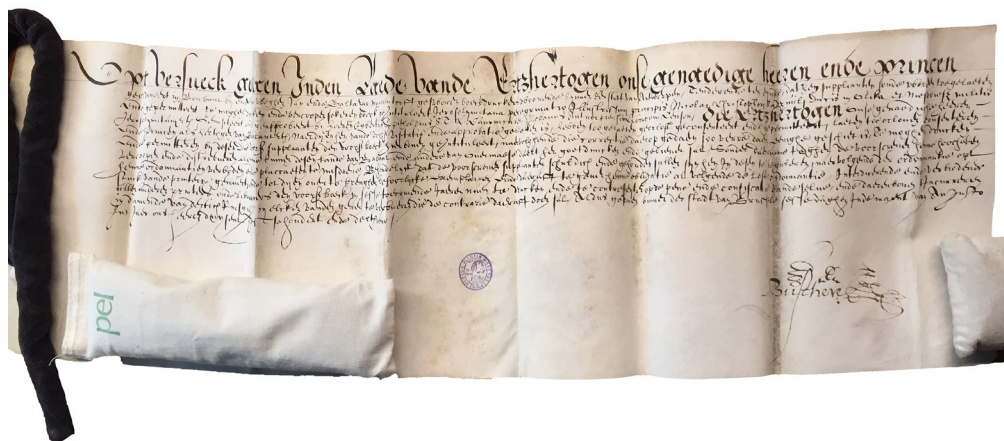
Nežinau, per kokią klaidą šviesiausiojo mūsų kunigaikščio *Kelionė* pasiekė žymiąją Jūsų Malonybės Plantino spaustuvę, [bet] tikrai džiaugiuosi ją taip pasimetus: geriau nė nebūtų galėjusi keliauti įprastu keliu. Juk kas nežino Plantino spaustuvės vardo ir šlovės! Arba kas nenorėtų turėti verčiau [vieną] nepriekaištingą ir grakštų Plantinų spaustuvės lapą nei ištisas ne taip gerai išpuoselėtas kitų [spaustuvininkų] knygas! Aš tikrai noriu ir linkiu, kad mūsų kunigaikščio *Kelionė* kuo greičiau atgimtų Plantino spaustuvėje²⁰.

Citata rodo, kad knyga iš dalies atsitiktinai pateko į Plantino-Moretų spaustuvininkų rankas, tačiau jų vardas jau gerai buvo žinomas visoje Europoje, taip pat ir LDK, apie ją gerai žinojo ir Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos rektorius Jonas Alandas. Šis pasirinkimas buvo lemtingas iš abiejų pusių: pati knyga buvo svarbus laikmečio dokumentas ir įvykis, naujai atspindintis pačios kelionės ir su ja susijusių miestų istoriją, o Plantino-Moretų spaustuvininkai ryžosi ją naujai išleisti. Archyve saugoma ir Radvilos Našlaitėlio knygos spaudos privilegija, pasirašyta 1613 m. rugpjūčio 6 d. – tai vienas svarbesnių leidinio sutarties dokumentų, kurį išrūpino pati spaustuvė²¹ (žr. 1 pav.). Šio dokumento santrauka lotynų kalba yra publikuota ir knygos pabaigoje (žr. 2 pav.). Ant šio dokumento puikuoju jasi Brabanto tarybos sekretoriaus Joachimo de Buschere parašas. Privilegijas spaudiniams Brabanto kunigaikštystei, kuriai priklausė ir Antverpenas, galėjo suteikti Brabanto taryba arba Briuselio slaptoji taryba. Brabanto tarybos galia ir įtaka keitėsi priklausomai nuo to meto politinės situacijos ir tarybos narių

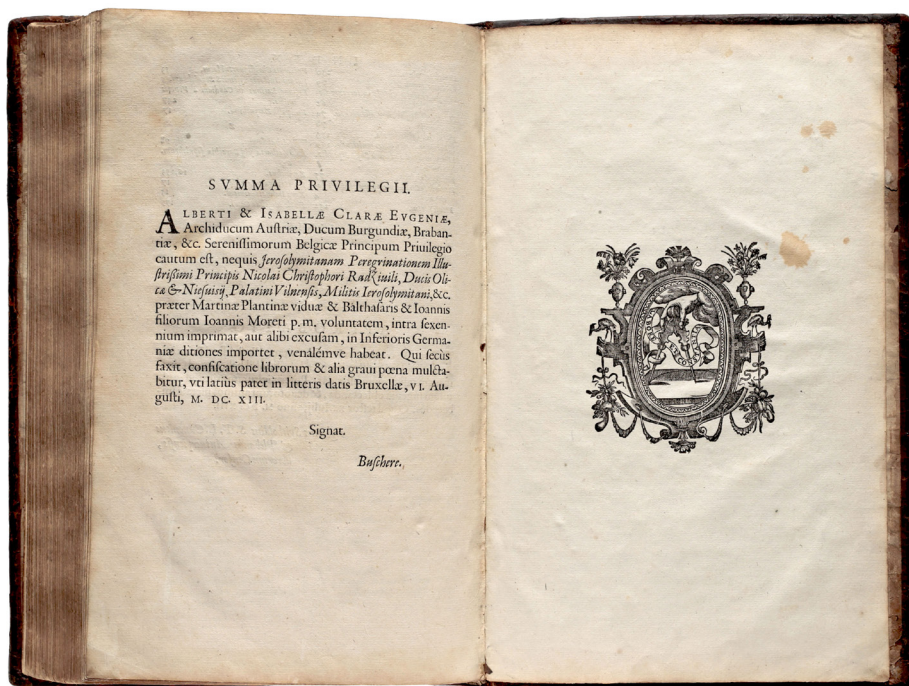
Reyse und Wegfahrt. Des Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten unnd Herren, Herrn Nicolai Christophori Radzivili, Hertzogen in Olikā unnd Nyeswiesz, Grafen in Szyllowick und Myr, &c.: Welche in vier Sendschreiben begriffen, darinn sehr nützlich, lustige und seltzame ding, im Heiligen und Egyptischen Landt: in vielen Jnseln, auff dem Meer und Nilo, von den Christen, Türcken, Arabern und anderer allerhand jetziger Zeit Sachen zu ersehen, Meyntz: Lippen, 1603. Plačiau apie šią laidą: TERLECKIENĖ, Eleonora. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio piligrimystės aprašymas: vokiškasis leidimas (1603). *Senoji Lietuvos literatūra*, 2023, t. 55, p. 115–136.

²⁰ Jono Alando 1613 m. balandžio 13 d. iš Nesvyžiaus rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 67–68.

²¹ Arch. PMM, 1179, l. 418.

1 PAV. Radvilos Našlaitėlio knygos spaudos privilegija, pasirašyta 1613 m. rugpjūčio 6 d., Antverpeno Plantino-Moretų muziejaus archyvas. Fotografija Jolitos Liškevičienės, 2022.

2 PAV. Knygos *Ierosolymitana Peregrinatio* privilegijos santrauka lotynų kalba. Antverpenas, 1614. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

3 PAV. Joachimo de Buschere portretas. Johannes Wierix, vario raižinys, 1603, Antverpenas, Rijks museum, RP-P-1898-A-20666.

asmenybių²². Ant šios privilegijos pasirašęs Joachimas de Buschere buvo labai įtakingas asmuo, jo svarbą liudija ir Johannešo Wierixo 1603 m. sukurtas jo vario raižinio portretas (žr. 3 pav.). Jam mokėtus mokesčius ir jo mirtį 1613 m. fiksuoja ir įrašai Plantino-Moretų spaustuvės dokumentuose²³.

Anksčiau buvo manoma, kad Radvila Našlaitėlis pats inicijavo *Kelionės į Jeruzalę* laidą Plantino-Moretų spaustuvėje, tačiau naujausi duomenys – publikuoti laišakai – suteikia naujų žinių apie užsakovą. Laiškai parodo, kad iniciatyvos ėmėsi Nesvyžiaus jėzuitų prioras Jonas Alandas. Jis savo laiške, rašytame 1612 m. rugpjūčio 17 d. iš Nesvyžiaus į Antverpeną Plantino-Moretų leidėjams, užsimena:

[v]isos knygos teisės dabar priklauso man ir niekas čia negali jos perleisti savo iniciatyva, o tu, Garsusis Vyre, nori imtis šio darbo, tad siunčiu tau pataisytą ir daugelyje vietų papildytą

22 VOET, Leon. *The Golden Compasses. History of the House of Plantin-Moretus*, t. I. Amsterdam: Vangendt & co, 1969–1972, p. 269.

23 *Obiit Joachim de Buschere requiescat in Pace*. Arch. PMM, 128, l. 119.

Kelionės į Jeruzalę egzempliorių ir perleidžiu tau visą knygą su sąlyga, kad išspausdintum ją savo lėšomis, o išspausdintą visur pardavinėtum savo naudai²⁴.

Pacituotas laiško fragmentas rodo, kad knygos leidybos teisės priklausė Jonui Alandui (ar Nesvyžiaus jėzuitams?) ir jo „pareiga“ buvo dar kartą tą knygą išleisti, kad ji būtų prieinama daugumai norinčiųjų. Apie tai Jonas Alandas užsimena laiške:

Lenkijoje ir Lietuvoje yra daugybė visų luomų žmonių, kurie daug metų pasigenda šios *Kelionės*, nes pirmasis leidimas išėjo nedideliu egzempliorių tiražu ir jie jau seniai išparduoti, tad nėra abejonės, kad antrasis tavo leidimas ras daug pirkėjų ir atneš daug pelno²⁵.

Taigi, užsakovas informuoja, kad pirmoji lotyniška knygos laida Braneve buvo nedidelio tiražo ir jau seniai išparduota, o daugumos noras turėti šią knygą savo bibliotekoje paskatino Alandą imtis jos perleidimo. Tą jis dar kartą patikina ir kitame savo rašytame laiške:

apsiėmiau perleisti *Kelionę* ne iš kokių nors [finansinių] paskatų, kurios net nedera mano luomui, o vien norėdamas gero mūsų šeimai, kurie laukia šios knygos²⁶.

Akivaizdu, kad knygos perleidimo iniciatorius buvo pats Alandas, Radvilos dvaro klientas. Jėzuitas Jonas Alandas (tikrasis vardas – Petras Kazimieras Tryzna, g. apie 1559 m. Lvove – mirė 1641 m. kovo 14 d. Nesvyžiuje) buvo artimas Radvilos Našlaitėlio šeimos narys, jo vaikų mokytojas, asmeninis didiko nuodėmklausys, jis Radvilą Našlaitėlį palydėjo ir į amžinąją jo kelionę, parašė laidotuvių pamokslą²⁷. Jo tikslas buvo ne užsidirbti, bet pateikti gerą pasiūlymą (puikią knygą), iš kurios galėjo gerai užsidirbti jos leidėjai. Darius Antanavičius

24 Jono Alando 1612 m. rugpjūčio 17 d. rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 62.

25 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 64.

26 1613 m. balandžio 13 d. laiškas, cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 68.

27 [ALAND, Jan]. *PAMIĄTKA Jaśnie Oświeconemu, Sławney pamięci Panu Je[go] m. P. MIKOLAJOVI CHRYSZTOFOWI RADZIWIŁOWI, Xiążęciu na Olyce y Nieswieżu/ brabi na Szydłowcu y Miru/ Woiewodzie Wilenskiemu, Kawalerowi Bożego grobu, etc. etc. Czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego, roku 1617. Przez x. Iana Alanda Societatis IESU. W Wilnie: w Drukarni Leona Mamonicza, [1617].*

savo tyrime mano, kad idėja perleisti Radvilos Našlaitėlio *Kelionę* užsienyje kilo O. Palenui, kuris apie tai rašė Alandui²⁸. Į klausimą, kas sumanė perleisti knygą, nėra lengva atsakyti, nes šioje istorijoje tikrai turėjo dalyvauti ir pats didikas, kurio sumanymus nuolankiai vykdė Jonas Alandas, jo klientas, o Otas Palenas (Ottho van der Palen) tebuvo jo patikėtinis ir reikalų tvarkytojas užsienyje, kitaip tariant, užduoties vykdytojas, kuriam buvo pavestas *Kelionės* perleidimo reikalas. Neatmestina mintis, kad pats sumanymas greičiausiai kilo iš paties Radvilos. Tai, kad Plantino-Moretų spaustuvininkai buvo gerai žinomi didikai, liudija ir Radvilos Našlaitėlio komplektuota Nesvyžiaus dvaro biblioteka, kurioje tarp daugelio kitų puikavosi ir Plantino-Moretų spaudiniai²⁹. Kaip į ją ar į jėzuitų biblioteką patekdavo naujausi leidiniai – šiek tiek užsimenama ir laiškuose, kai kartu su atspausdinta knyga prašoma išsiųsti ir kitų knygų, apie kurias buvo užsiminta iš Antverpeno rašytuose laiškuose.

Prašau kartu su *Kelione* atsiųsti man tas knygas, apie kurias Jūsų Malonybė rašo savo laiške, taip pat kai kurias kitas, kurių sąrašą pridedu. Pinigus – 20 lenkiškų florenų – įteiks Antverpeno miestietis ir pirklys ponas Janas Woutersas. Manau, jų užteks viskam³⁰.

Iš Plantino-Moretų spaustuvininkų prašomas knygų sąrašas bibliotekai yra pateiktas minėtame Dariaus Antanavičiaus straipsnyje³¹. Per pirklius ir atstovus užsienyje vyko pinigų perdavimas ir užsakymų realizavimas³².

Bendravimas su užsakovu laiškų forma buvo įprasta to laiko praktika. Jėzuitai turėjo didelės tokio susirašinėjimo laiškais patirties, kuri buvo neatsie-

28 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 48.

29 Nesvyžiaus Radvilų ordinarijos biblioteka garsėjo kaip viena didesnių LDK didikų bibliotekų, dabar saugoma Baltarusijos centrinėje mokslo bibliotekoje. Pagal: *Library of the Radziwills of Neswizh Ordination*. Catalogue of the publications from the Stock of the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus: XVII w. Minsk: „Belaruskaya navuka“, 2012.

30 Jono Alando 1613 m. lapkričio 13 d. rašytas laškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 75.

31 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 80.

32 IVINSKIS, Zenonas. Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI–XVII amžiuje (Keletas trumpų įrašų Lietuvos kultūros istorijai). *Bibliotheca Litwana I. Bibliografijos metraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 139–162; KIAUPIENĖ, Jūratė. Mada – pirklio nauda. Audinių, galanterijos ir plataus vartojimo buities prekių importas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę XVII a. pradžioje. *Menotyra = Studies in art*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2003, nr. 2, p. 11–18.

4 PAV. Antverpeno jėzuitų kolegijos rektoriaus Karolio Skribanijaus (1561–1629) portretas. Pagal Anthonio van Dycko piešinį raizė Pieteris Clouet. Harvardo dailės muziejus, G742, prieiga internetu: <<https://harvardartmuseums.org/collections/object/275892>>.

jama nuo to laiko bendravimo laiškais kultūros³³. Plantino-Moretų muziejaus archyve saugoma medžiaga rodo, kad susirašinėjimas truko trejus metus (nuo 1611 m. spalio 27 d. iki 1614 m. balandžio 19 d.), kol knyga išvydo dienos šviesą ir buvo išsiųsta į Nesvyžius. Pats bendravimas ir pinigų ar knygų siuntimas vyko per konkrečius asmenis: Antverpeno miestietį ir pirklių Janą Woutersą, didiko atstovą ir patikėtinį Paryžiuje Otą Paleną ir Antverpeno jėzuitų kolegijos rektorių, jėzuitų tėvą Karolį Skribaniją (Carolus Scribani, 1561–1629). Jo išlikęs grafinis portretas perteikia mums išsilavinusio, rankoje laikančio knygą, jėzuito paveikslą (žr. 4 pav.).

Alando pasiūlymas išleisti knygą ir pardavinėti ją savo nuožiūra nebuvo priimtas, bet Plantino-Moretų spaustuvininkai pasiūlė savo „verslo planą“ – iš-

33 KERŠIENĖ, Dovilė. *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*. [Disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

pirkti dalį (200) knygos egzempliorių, kuris buvo labai efektyvus ir naudingas abiem pusėms. Nors jis sukėlė tam tikrų nepatogumų pačiam Alandui, kuris tokiais „menkniekiais“ net nedrįso trukdyti didiko, bet rado išeitį:

Iš savo kunigaikščio, užsiėmusio svarbesniais rūpesčiais, neketinu nieko išmelžti šiuo reikalu: visa, ko reikia, reikia stengtis gauti iš šalies, o ne iš jo³⁴.

Spręsdamas šį reikalą jėzuitas Jonas Alandas reikiamą sumą pinigų pasi-skolino iš Nesvyžiaus seniūno ir vieno šios aprašytosios kelionės dalyvio – Andriejaus Skorulskio (1554–1637), kuris galiausiai panoro įsiamžinti šios knygos antraštiniame lape, apie tai buvo kalbama laiške:

Taip pat ponas mūsų Nesvyžiaus seniūnas, iš kurio buvau pasiskolinęs spausdinimui 300 florenų, jau nebereikalauja iš manęs šios skolos, bet nori, kad knygos tituliniam lape kaip paprastai būtų išspausdintas jo vardas tokiu būdu: „kilmingojo pono Andriejaus Skorulskio lėšomis“³⁵.

Prašymas išspausdinti jo vardą antraštiniame lape nebuvo įgyvendintas argumentuojant, kad per tą laiką knyga jau buvo pradėta spausdinti, be to, tai visai nebūdinga Plantino-Moretų spaustuvinėms, kurie knygas spausdina savo pasirinkimu ir labiau rūpinasi savo leidinių kokybe, išvaizda ir gero spaustuvinė vardo išlaikymu.

Knygai daviau tokį pavadinimą, kokį pasiūlė Jūsų Reverencija, bet kilmingojo pono Andriejaus vardo knygos antraštiniame lape neišspausdinau, nes Plantino spaustuvė neturi tokios tradicijos, net jei kitų užsakymu kai kada spausdina kokią nors didesnio tiražo knygą. Taip tikrai elgiasi tie spaustuvinė, kurie teikia spaudos paslaugas ne sau, o kitiems, bet būtų nedailu, jei jo [t. y. Skorulskio] vardas matytųsi ant dviejų šimtų egzempliorių, o ant likusių išspausdintų penkių šimtų jo nebūtų³⁶.

Taigi, komponuojant antraštinį lapą buvo svarstoma apie jo išvaizdą, turinį, laikomasi tiražo vienodumo ir leidiniams įprastos meninės stiliškos. Prašoma

34 1613 m. balandžio 20 d. laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 68.

35 Jono Alando 1613 m. lapkričio 13 d. rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 75.

36 1614 m. balandžio 19 d. rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 80.

pinigų suma buvo perduota per tėvus jėzuitus, konkrečiai per tėvą jėzuitą Karolį Skribanijų (Carolus Scribanius, 1561–1629), Antverpeno kolegijos rektorių:

Ir siunčiu tam reikalui garbiajam tėvui Skribanijui (Scribani), mūsų Antverpeno kolegijos rektoriui, 300 florenų, kuriuos Jūsų Malonybė gaus iš jo, o su gautais pasielsgs teisingai ir tinkamai³⁷.

Toliau laiške dar užsimenama, kad kiti su spauda susiję dalykai bus surašyti minėtajam jėzuitui skirtame laiške (šio laiško likimas nežinomas), o iš leidėjų yra tikimasi jau po metų pasirodysiančios knygos:

Visa kita Jūsų Malonybė sužinos iš laiško garbiajam tėvui Skribanijui (Scribani). Lai Jūsų Malonybė energingai imasi darbo, idant bent ateinančių rugpjūtį išvytume Plantino spaustuvės [išleista] *Kelionę*. Tikrai atminsime šias pastangas³⁸.

Darbas ne tik buvo įvykdytas laiku, bet ir sutarta dalis (200) atspausdintų knygos egzempliorių buvo atsiųsti į Nesvyžių ir sėkmingai pasiekė kelionės tikslą. Tikėtina, kad gauti *Kelionės į Jeruzalę* knygų egzemplioriai buvo perduoti ar padalinti vienuolijų bibliotekoms, todėl knyga tikrai pasiekė didesnę skaitytojų skaičių. Gali būti, kad dalis knygos egzempliorių buvo atiduoti Andriejui Skorulskiui, skyrusiam šiam reikalui nemažą dalį pinigų. Viena Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomos knygos egzemplioriuje³⁹ esantis įrašas nurodo patį knygos dovanojimo faktą: *1617 die 19 Augusti... peregrinationis Andreas Skorulski... Domino Joanni Bialkowski amoris ergo donavit Nesvisij Andreas Skorulski Milis Ierosolimitanus* („1617 m. rugpjūčio 19 d. ... Andriejaus Skorulskio piligriminė kelionė... Andriejus Skorulskis, Jeruzalės karys, iš meilės dovanojo Jonui Bialkovskiui Nesvyžiuje“)⁴⁰. Taigi, įrašas tik paliudija, kad knygos sėkmingai pasiekė tikslą, dalis jų greičiausiai buvo paskirtos Andriejui Skorulskiui, kuris dovanoja knygą minimam asmeniui. Vien peržvelgus senųjų Lietuvos bibliotekų knygų sąrašus, matyti, kad dauguma jų turėjo abi lotyniškas – Branevo ir Antverpeno – knygos laidas. Iš Lietuvos bibliotekų aprašų sužinome, kad ši knyga buvo saugota daugelyje vienuolijų bibliotekų, pavyz-

37 1613 m. balandžio 20 d. laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 68.

38 *Ibid.*

39 Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius, VUB RS III P 158.

40 Pagal: RACIUS, Vidas (sud.). *Vilniaus universiteto bibliotekos Plantenai: katalogas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 359.

džiui, Kražių biblioteka turėjo net po 2 šios knygos egzempliorius⁴¹. Didžiosios Lietuvos bibliotekos yra išleidusios Plantino-Moretų spaudinių katalogus-aprašus, tad kiekviena jų turi po kelis *Ierosolymitana Peregrinatio* knygos egzempliorius, rodančius, kad jie atkeliavo iš įvairių uždarytų vienuolių bibliotekų⁴². Visas šios knygos tiražas siekė 750 egzempliorių⁴³, taigi, nemaža jo dalis (200 egz.) pasiekė Lietuvą, kita dalis turėjo puikias sąlygas paplisti po Europą, ji buvo plačiai skaitoma ir „pagristai vadinama viena garsiausių to meto bestselerių“⁴⁴. Taigi, Lietuvą pasiekusi knygų siunta leido sklandžiau *Kelionei į Jeruzalę* pasklisti po vienuolių ar asmenines bibliotekas.

BRANEVO IR ANTVERPENO KNYGŲ LAIDOS: SPAUDOS MENAS IR ILIUSTRACIJOS

KNYGOS MENAS. Susirašinėjimas taip pat puikiai leidžia aptarti abu spaudinius knygos meno aspektu, lyginant Branevo ir Antverpeno knygos laidas ir jų iliustracijas, kur gerai matyti, kas buvo pakeista, ko atsisakyta, o kuo buvo pasinaudota.

Pereinant prie iliustracijų aptarimo, reiktų trumpai pristatyti Branevo knygos leidėją Jerzy Schönfelsą (miręs 1626 arba 1631 Braneve)⁴⁵ ir jo spaustuvę

41 Branevo knygos laida turėjo pastabą: Nota. Antequam collegio cessit, Nicolai Pac canonici et officialis Vilmensis, future episcopi Mednicensis sive Samogitiae, proprium fuit ab ipso Thoma Treter Interprete dono oblatum („Pastaba. Prieš palikdamas kolegiją, pats Tomas Treteris ją [t. y. knygą] padovanojo Vilniaus kanauninkui ir valdininkui, būsimam Medininkų ir Žemaičių vyskupui“). Pagal: ANTANAVIČIUS, Darius (sud.). *Elenchus Librorum veteris Collegii Crosensis Anno 1803 Compilatus / Buvusios Kražių kolegijos 1803 metų knygų sąrašas*. I–II dalis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, p. 275.

42 RAČIUS, Vidas (sud.). *Vilniaus universiteto bibliotekos Plantenai...*, p. 359–362; NARBUTIENĖ, Daiva; RADVILIENĖ, Dalia; RAUCKYTĖ-BIKAUSKIENĖ, Violeta (sud.) *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje*. Katalogas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 226–227.

43 Arch. PMM, M 39, l. 34v.

44 JURGINIS, Juozas; LUKŠAITĖ Ingė. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 320.

45 Jis spaustuvę įsteigė apie 1598 m. Šioje srityje išdirbo apie 29 metus, išleido apie 100 spaudinių, daugiausia lotynų kalba. Leidinių užsakovais daugiausia buvo vyskupija, spaustuveje buvo leidžiami sinodų nutarimai, maldynai, pamokslai ir panegirikos, jėzuitų teologų polemikos. Tarp jų buvo išleista 10 knygų vokiečių kalba, giesmynai estų ir latvių kalbomis, taip pat atspausdinti pirmieji spaudiniai lenkų kalba. Kai kurie leidiniai buvo išleisti puošniau ir iliustruoti Tomo ir Blažiejaus Treterių, tarp kurių ir aptariamoji Radvilos *Kelionė į Jeruzalę* (1601) ir vyskupų gyvenimo aprašymai *Vitae*

Braneve (Braunsberge). Daugiausia jis spausdino religinėms reikmėms skirtus spaudinius, tačiau išleido ir kelias didesnės apimties, puošnesnes knygas su vario raiziniais. Viena jų – mūsų aptariamoji Radvilos knyga *Hierosolymitana Peregrinatio* (1601) su trimis vario raiziniais. Reiktų pridurti, kad LDK vario ražiniai spaudiniuose dar buvo itin retai naudojami tiek dėl pačių mokytų dailininkų trūkumo, tiek dėl spaudimo technologijos sudėtingumo. Taigi, Braneve išspausdinta knyga išsiskyrė iš to laiko spaudinių ir savo apimtimi, ir iliustracijomis – vario raiziniais. Literatūroje įprasta manyti, kad iliustracijas – antraštinę knygos lapą ir Mikalojaus Kristupo Radvilos portretą – sukūrė knygos vertėjas ir Varmijos kustodas Tomas Treteris, turėjęs ir dailininko įgūdžių (jam graviūras padėdavęs ražyti jo brolis Blažiejus Treteris)⁴⁶. Tomas Treteris buvo knygos vertėjas, iliustracijų kūrėjas ir rankraščio spaudai parengėjas, jam dedikuotas ir poetinis pašlovinimas „Apie Gerbiamą poną Varmijos kanauninką Tomą Treterį, kuris šį kelionės aprašymą išleido“, atspausstas knygoje⁴⁷. Jis sukūrė antraštinio lapo vario ražinį, kurį viršuje puošia Šv. Kristaus Kapo kryžius, kaip naujasis Radvilos asmens atpažinimo – keliautojo ir piligrimo – ženklas. Ši idėja buvo perimta ir Antverpeno ražytojų.

Pravartu atidžiau palyginti Braneve (1601) ir Antverpene (1614) išleistus *Kelionės į Jeruzalę* knygų variantus, kurie leidžia geriau įvertinti knygos meno estetiką. Lygindami abiejų knygų formatą, tipografikos išvaizdą, teksto išdėstymą, matome, kad leidiniai tam tikra prasme yra panašūs – tai didesnio formato (*in folio*) spaudiniai, išlaikantys panašią knygos tipografinę struktūrą, bet kartu ir skirtingi: Antverpeno leidinys pasižymi puikiai subalansuota tipografika, geru knygos skaitomumu, erdvesniu puslapių komponavimu ir, aišku, kokybiškais ir profesionaliais atliktais vario raiziniais. Nežymūs tipografiniai sprendimai buvo aptariami ne tik su knygos užsakovu Alandu, bet ir su Radvilos reikalų patikėtiniu Paryžiuje Otu Palenu. Savo laiške spaustuvininkai ir su juo derino knygos meninę išvaizdą bei kitas tipografines subtilybes. Verta pacituoti laiško fragmentą, kuriame kalbama apie šriftų poveikį skaitytojui:

Kai dėl popiežiaus laiško, teatleidžia [Jūsų Malonybė], jei nepritarsiu [raginimui] spausdinti jį didesniu šriftu: šioje vietoje tikrai būtų iškilmingiau panaudoti didesnius spaudme-

episcoporum Posnaniensium (1604). Pagal: KOWALSKA, H. Schönfels (Schönfliess) Georg. In *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35. Warszawa–Kraków, 1994, p. 618–619.

46 CHRZANOWSKI, Tadeusz. *Działalność artystyczna Tomasa Tretera* ..., p. 21.

47 Šis eilėraštis buvo parašytas su klaidomis, taisytas, tad lapas su portretu buvo spaudžiamas naujai, yra išlikę du skirtingi jo variantai: ANTANAVIČIUS, Darius, *Plantinus ubique Plantinus*..., p. 54.

nis, bet visa knyga ir taip spaudžiama gana iškilmingu šriftu. Dailesnis skirtumas, regis, pasiekiamas panaudojus kursyvą, arba vadinamąjį italiką, kuris nors dėl savo pobūdžio šiek tiek siauresnis, atidžiai žvelgiančio [skaitytojo] akims atrodo truputį didesnis už tą apvalųjį, kitaip romietišką, šriftą; be to, ryškumo prideda laiško antraštė, išspausdinta didžiosiomis raidėmis⁴⁸.

Taigi, knygos dizainas subtiliai buvo derintas ne tik prie jos turinio, bet ir prie autoriaus, atsižvelgiant į jo titulus ir einamas pareigas. Tipografinė darna pasiekiamą įvedus pasvirąjį šriftą, kuris tuo metu tapo itin madingas ir imtas dažnai naudoti spaudiniuose.

Laiškai puikiai iliustruoja ir tai, kaip buvo dirbama su naujuoju užsakymu. Pirmiausia užsakovas išsiuntė knygą (su papildymais ir kai kuriais pataisymais), kad naujasis jos leidėjas susipažintų su tekstu ir jį įvertintų. Siūlydamas knygos perleidimą žymiausiajam Antverpeno leidėjui, užsakovas ne tik garantavo jos sėkmę ir pelną leidėjui, bet kartu ir tikėjosi aukštos meninės kokybės produkto. Apie tai aiškiai išdėstoma laiške:

[m]anau, nereikia tau priminti apie teisingą ir deramą raidžių, eilučių, skyrybos ženklų ir visos knygos pavidalą: esi Antverpeno spaustuvininkas, garsus ir patyręs savo amate; manau, [knygos] spindesiu bei [savo] uolumu be vargo toli užnugaryje paliksi mūsų pirmojo leidimo spaustuvininką⁴⁹.

Alandas iš spaustuvininko tikisi paties geriausio rezultato – geros spaudos kokybės ir atnaujinto, šiek tiek papildyto knygos varianto. Jo laiške, kuriame kalbama apie vietinius spaustuvininkus, juntama tam tikra skeptiko gaida apie vietos spaudėjus, jis kiek kritiškai atsiliepia apie pačią Branevo knygos laidą:

Nors čia tikrai netrūksta spaustuvininkų, norinčių ją perleisti, bet pirmąjį leidimą jie išspausdino pernelyg negrabiai ir su klaidomis, todėl nenorime antrąsyk užplaukti ant tos pačios uolos⁵⁰.

Taigi, iš naujos knygos laidos lotynų kalba tikimasi dailiai atrodančios ir be klaidų atspausintos knygos. Naujos lotyniškos knygos laidos poreikis kilo ne vien

48 1613 m. lapkričio 13 d. iš Antverpeno Otui Palenui, Radvilos patikėtiniui Paryžiuje, rašytas laiškas, lietuviškas vertimas pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 76–77.

49 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 63.

50 Ten pat.

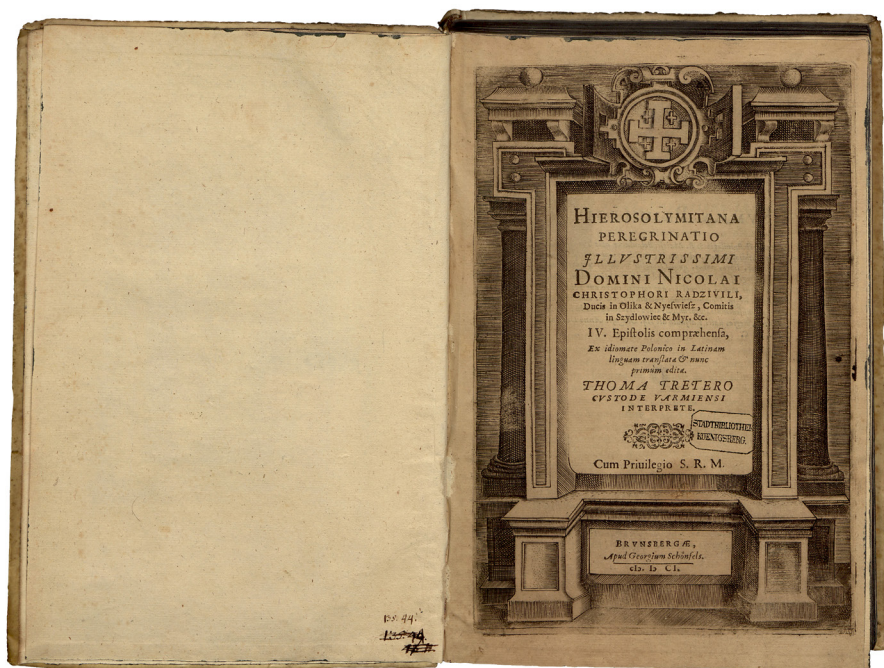
dėl nedidelio ir seniai išparduoto knygos tiražo, bet ir dėl kitų priežasčių – knygos klaidų ir mėgėjiško spaustuvinio meno grožio.

Kita vertus, kritiškumas Radvilos Našlaitėlio Branevo knygos laidai buvo išsakytas ir spaustuvininkų iš Antverpeno, ypač dėl raizinių neprofesionalumo ir jų netinkamo derinimo su tekstu, jų pačių žodžiais tariant, knygoje jie pasigedo „spaudos meno dailumo“. Savo laiške Baltazaras Moretas rašo:

[o knyga] išspausdinsias [...] iškilmingesniais spaudmenimis, kuriais atspaus tą tėvo rektoriaus Skribanijaus Antverpeną Jūsų Malonybė, manau, matė, tuo formatu, kuris labiausiai derėtų su vario raiziniiais. Dėl pastarųjų mane stebina raizytojo nepatyrimas, ypač raidžių duktė. Be to, kad titulinio lapo raiziny s dydžiu pernelyg lenkia kitus ir negali būti pritaikytas deramam [knygos] formatui, labiausiai jame pasigendu spaudos meno dailumo, nes knygos pavadinimas ydingai suspaustas paliekant pernelyg ilgą ir siaurą tuščią vietą [viduryje], tad nenorėčiau (teatleidžia man [Jūsų Reverencija] tiesesnę žodį) tokiais dalykais sumenkinti Plantino spaustuvės vardo. Todėl reikės išraižyti kitą titulinio lapo raizinį, taip pat smarkiai taisyti ir atnaujinti kitus. Taip pat nesuprantu, kodėl Jūsų Reverencija reikalauja knygos pradžioje sudėti visus atvaizdus, kuriuos tikriausiai labiau tiktų dėti ir įterpti kitur⁵¹.

Šis ilgesnis laiško fragmentas parodo profesionalaus spaustuvininko knygos išvaizdos vertinimą ir atspindi naujas Antverpeno spaudėjų įdiegtas knygos meno tendencijas XVII a. pradžioje: subalansuotą raizinio ir teksto santykį, šrifto parinkimą, teksto skaitomumą ir jo santykio su iliustracijomis svarbą. Tam tikras šriftas jau turėjo savo pritaikymo praktikas ir jų apibūdinimus – galėjo būti iškilmingesnis arba kuklesnis, tad spaudėjo pažadas, jog knygą „išspausdinsias iškilmingesniais spaudmenimis ir didesniu formatu, kuris labiausiai derėtų su vario raiziniiais“, rodo nusistovėjusią tradiciją didesnio formato spaudinius derinti su vario raiziniiais. Išsakyta kritika Branevo antraštinio lapo vario raiziniui rodo ir didesnę Nyderlandų dailininkų patirtį pritaikant vario raizinius knygoje. Palyginę abiejų laidų antraštinius lapus matome, kad Branevo antraštiniame lape dėl siauros vietos tekstui tegalėjo tilpti po vieną ar du žodžius, tad antraštinis lapo tekstas atrodo tiesiog išpraustas į patį raizinį (žr. 5 pav.). O Antverpeno vario raiziny išsiskiria ne tik puikia edikula, gražiai joje įkomponuotu šriftu, bet ir žymiai turtingesne ikonografinė programa. Antraštinis lapas atskirai dar buvo derintas su užsakovu, kaip vienas svarbesnių knygos elementų, apie tai užsimenama laiške:

51 Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 66.

5 PAV. Pirmosios lotyniškos knygos *Hierosolymitana Peregrinatio* laidos antraštinis lapas. Tomas Treteris, vario raiziny, 1601, Branevas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Titulinio lapo raiziny rengiamas visiškai naujas, kiti atnaujinami taip, kad juos galima laikyti naujais. Pasirūpinsiu išraižyti [knygos] antraštę, kurią pridėdau. Jei joje kartais reikėtų ką nors pakeisti ar pridėti (ypač išvardijant kunigaikščio titulus arba rašant Olykos ir Nesvyžiaus vardus, kurie pačioje knygoje dažnai įvairuoja), reikėtų kuo greičiausiai mus perspėti⁵².

Prašymas kuo skubiau patikrinti jau siunčiamą knygos antraštę – svarbus knygos rengimo etapas, stengiantis pačiame pagrindiniame knygos lape nepaliekant klaidų ją atitinkamai suformuluoti ir ją reprezentuoti knyga. Taigi, leidėjai patys nusprendė, kokią antraštinio lapo kompoziciją reiktų sukurti

52 1613 m. rugsėjo 11 d. iš Antverpeno rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 71.

remiantis to laiko antraštinio lapo meniniu kanonu. Ji, palyginti su naujosios knygos pirmtake, yra žymiai puošnesnė ir turi stipriai išplėtotą ikonografinį pasakojimą.

Dar vienas didelis ir svarbus indėlis į knygos kokybę buvo teksto redagavimas, apie kurį daugiau rašė Darius Antanavičius. Jis išvelgė trejopo pobūdžio teksto taisymus, ortografijos, vardažodžių ir spaudos klaidų, bet buvo ir smulkių redakcinio pobūdžio taisymų⁵³. Jo atrastas ir dabar Lietuvos istorijos institute saugojamas į Antverpeną siųstas knygos egzempliorius yra istoriškai svarbus kaip medžiaginis įrodymas, kaip ir kiek buvo taisytas Branevo spaudinys; jis dar laukia išsamesnių tyrimų. Apie taisymus šiek tiek užsiminta ir iš Antverpeno rašytuose laiškuose, ypač dėl paties knygos pavadinimo rašymo:

Dėl žodžių rašybos pavymui pasakysiu, kad laikomės senos mūsų spaustuvės tradicijos ir Jeruzalės vardą rašome be aspiratos⁵⁴, pritardami taip pat nuomonei Romos spaustuvinių, kurie nutarė atsakyti šios raidės *Šventojo Rašto*, *Brevijoriaus* ir *Mišiolo* leidimuose, idant išryškėtų ne tiek graikiška, o labiau hebrajiška šio vardažodžio kilmė⁵⁵.

Žinoma, kad Antverpeno spaustuvininkai ypač daug bendradarbiavo su Roma leidžiant mišiolus ir kitas liturgines knygas, buvo labiau patyrę redagavimo ir kitų atnaujintų lotyniškų vietovardžių ar asmenvardžių vartojimo srityje, tad ir Branevo leidinyje pastebėjo nemažai lotyniškų klaidų. Alandas, atsakydamas į laišką, pasidžiaugė būsimo leidinio menine išvaizda, pritarrė dėl pavadinimo taisymo ir nepagailėjo gražių žodžių naujam spaudos „kūdikui“:

Patinka knygos dydis [t. y. formatas], šriftas, popierius, proporcingumas, išdėstymas bei visa kita, ir neabejoju, kad ir kita atrodys panašiai. Plantinas visur Plantinas. Pritariu ir žodžio *Ierosolyma* rašybai, nors kai kurie mokyti vyrai rašo *Hierosolyma*. Ir kaip rašiau ankstesniame laiške Jūsų Malonybei, kad visą *Kelionės* knygą perduodu Plantino spaustuvės nuožiūrai, dabar pakartojau tą patį: lai Jūsų Malonybė pataiso visa, kas blogai⁵⁶.

Antverpeno leidėjai iš dalies galėjo patys nuspręsti dėl iliustracijų skaičiaus ir knygos išvaizdos. Atsiklausę ir gavę užsakovo pritarimą bei patikinimą, kad

53 ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 41.

54 T. y. be „h“ raidės, žr. Dariaus Antanavičiaus komentarą, p. 71.

55 1613 m. rugsėjo 11 d. iš Antverpeno rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 71.

56 Jono Alando iš Nesvyžiaus 1613 m. spalio 23 d. rašytas laiškas. Cit. pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 74–75.

6 PAV. Antrosios lotyniškos knygos laidos antraštinis lapas. Vario raižinys, 1614, Antverpenas. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

visą knygos sumanymą perduoda Plantino-Moreto spaustuvės nuožiūrai, jie iliustracijas parinko atliepdami knygos turinį ir jos kūrėjo kilmę.

VARIO RAIŽINIAI. Plačiau aptarkime knygos iliustracijas. Pagrindinis knygos akcentas yra skiriamas antraštiniam lapui, t. y. tipinei barokinei antraštinio lapo formai. Antraštiniame vario raižinyje vaizduojama barokinė architektūrinė edikula su dviem alegorinėmis figūromis. Raižinio dešinėje vaizduojama Kantrumo (*Patientia*) alegorija, tai moters figūra, nešanti kryžių su įrašu: *Gaudet Patientia duris* („Mėgaujasi kantrybe iki galo“), po ja, kolonos apačioje, vaizduojama ištvermės emblema – ant priekalo plaktukas (žr. 6 pav.). Kairėje pusėje vaizduojama Pamaldumo (*Devotio*) alegorija su įrašu: *Devotio nu-*

7 PAV. Radvilos Našlaitėlio portretas. Tomas Treteris, vario raižiny, 1601, Branevas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

mine Gaudet („Atsidavimas Dievui džiugina“). Apačioje, kolonoje vaizduojama pamaldumo emblema – žydinti gelė, besistiebianči į saulę. Taigi šios abi personifikacijos yra vaizduojamos ikonografiškai ir emblemiškai, jas jungia tas pats įrašas. Edikulos viršuje – du angelai laiko alyvos ir palmės šakas bei naują, ant grandinių kabantį Jeruzalės Šv. Kapo riterio ženklą, Radvilos įgytą Jeruzalėje. Viršuje citata iš Dovydo Psalmių: *Introvimus in Tabernaculum eius: Adoravimus in loco ubi Steterunt pedes eius* („Įėjome į Jo tabernakulį, pagarbinome toje vietoje, kur Jo kojos stovėjo“, Ps 131). Taigi, šio leidinio ikonografinė programa stipriai išplėtotą – akcentuotos paties Radvilos asmeninės savybės – kantrumas ir pamaldumas, be kurių ši kelionė būtų neįmanoma, o raižinį vainikuojanti citata nurodo ir jo piligriminės kelionės tikslą – „pabūti ten, kur buvo pats Dievas“. Taigi, frontispisas savo struktūra yra kiek panašus į savo pirmtaką, tik ženkliai skiriasi jos meninė kokybė ir išplėtotą ikonografinę programą.

8 PAV. Radvilos Našlaitėlio portretas. Lukas Kilianas raizė, Custo piešė. Vario raizė, Harvardo dailės muziejus, R3975.

Lygindami Branevo ir Antverpeno iliustracijas matome, kad naujoje laidoje buvo visiškai atsisakyta knygos autoriaus Radvilos portreto. Jis Branevo laidoje bene labiausiai rodė dailininko neprofesionalumą: portreto raizysena kietoka, portretuojamojo akys išdidintos, dominuoja nevienodas štrichas (žr. 7 pav.). Jis sukurtas sekant žinomu Augsburgio raizytojo Luko Kiliano portretiniu Radvilos atvaizdu, kuris tapo atspirties tašku kuriant jo portretą knygai (žr. 8 pav.). Apie šį grafinį Radvilos portretą puikiai atliepia to laiko tekstas, publikuotas poemoje „Radvilų kilimas“, parašytoje Radvilai tapus Vilniaus vaivada:

Apelio braižas toksai, kas jo nežino, tas gali
Kontūrus piešti tiktai, tačiau tikrasis paveikslas

⁵³⁵ Veido bruožus privalo išreikšt ir atvaizdą gyvą,

Vokiečių meno tatau tradicija ir įgudimas.

Taigi čia vaivada tikru vaizduojamas veidu,

9 PAV. Radvilos Našlaitėlio portretas. Piešinys, 131 × 98 mm, Augsburgas, apie 1600. Budapešto dailės muziejus. Fotografija iš: <<https://www.mfab.hu/artworks/portrait-of-nicolaus-christoph-von-radziwil-1549-1616/>>.

Rimtas jisai, malonus ir pamaldžią sielą atspindi.

Puošia jį balti smilkiniai, tarsi gulbių plunksnelės,

⁵⁴⁰ Mat žiliems ir garbingiems žmonėms pagarba daug didesnė⁵⁷.

Šis literatūrinis šaltinis tik patvirtina, kad šį portretą sukūrė vokiečių dailininkas, gebėjęs tiksliai perteikti portretuojamojo veido bruožus, greičiausiai Radvila jam gyvai pozavo, kas rodo išlikusį parengiamąjį šio portreto piešinį, pagal kurį ir buvo sukurtas garsusis raižinys (žr. 9 pav.). Lukas Kilianas pagal šį piešinį sukūrė raižinį – tai akivaizdu palyginus veido išraišką, lūpų, akių, plaukų siluetus, drabužius ir kitas detales⁵⁸. Šis raižinys tapo pavyzdžiu daugeliui vėliau jo kurtų portretų, taip pat ir aptartai Branevo knygos laidai. Jis ne kartą buvo

⁵⁷ ULČINAITĖ, Eugenija. Radvilų kilimas: barokinė didikų Radvilų kilmės prezentacija. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*, 40 knyga, 2015, p. 203–210.

⁵⁸ Vario raižinys. Harvardo dailės muziejus, G742.

10 PAV. Graviūra iš knygos *Ierosolymitana Peregrinatio* (p. 219). Galle dirbtuvės, vario raizins, 1614, Antverpenas. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

kartotas šios knygos vertimuose ir į kitas kalbas. Branevo knygos laidoje po portretu yra atspausťas toks ketureilis:

Žemę Jeruzalės kai kunigaikštis Radvila lankė,
 taip įsai tada kaip šiame paveiksle atrodė.
 Jį pažinsi geriau ir krašťus tolimiausius matysi,
 Mielas skaitytojau, šį veikalą perskaitęs jo⁵⁹.

Tiek portretas, tiek eiliuotas tekstas po juo rodo, kad portretinis atvaizdas buvo „aktualus“: tai tikrasis asmens atvaizdas, atspindintis tiek jo išvaizdą, tiek amžių. Tačiau Antverpeno leidinyje Radvilos portreto nėra, kodėl nėra – gali-

⁵⁹ *Kelionė į Jeruzalę*, 1990, p. 30.

11 PAV. Graviūros iš knygos *Ierosolymitana Peregrinatio* (p. 220 ir 221). Galle dirbtuvės, vario raižinys, 1614, Antverpenas. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

me tik spėlioti. Akivaizdu, kad leidiniui reikėjo aktualaus portreto, tikrojo kunigaikščio atvaizdo, tačiau nuo kelionės įgyvendinimo ir naujos pakartotinės knygos laidos jau buvo praėję beveik 30 metų, tad to laiko atvaizdas neteko aktualumo ir todėl, matyt, jo buvo visai atsisakyta.

Kaip tam tikra portretinio atvaizdo kompensacija buvo sukurtos keturios naujos vario raižinio iliustracijos, kurios buvo įdėtos neįprastoje vietoje – kelionės aprašymo viduje, tiksliau, trečiojo laiško pabaigoje – ir jos eina viena po kitos (p. 219–222). Ir tai buvo tam tikra naujovė.

Trumpai aptarkime šias iliustracijas. Tai tekstą iliustruojantys siužetai: dvi jų embleminio, kitos dvi – dekoratyvinio pobūdžio, su citatomis iš Šv. Rašto. Iliustracijos netiesiogiai iliustruoja du didžiausius šios kelionės aprašymo įvykius-stebuklus. Pirmoji jų – audra jūroje, kurią, manyta, sukėlė mumijų gabenimas (p. 219). Iliustracijos centre vaizduojamas plaukiantis ir audros bei

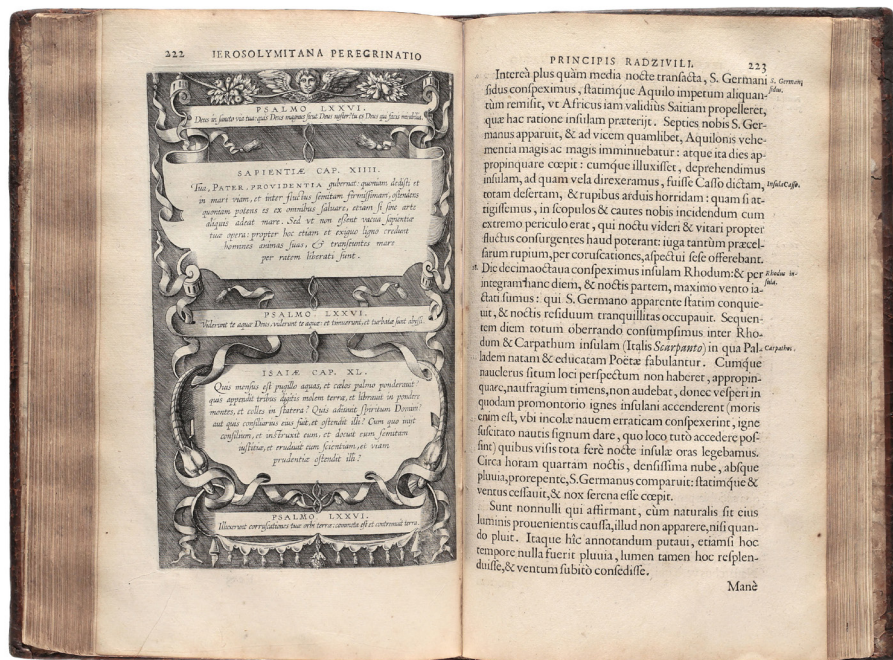
vėjo blaškomas laivas, iš dangaus krenta žaibai, ją papildė dvi Šv. Rašto citatos: viršuje kaspine įrašyta citata iš Jobo knygos: „Argi gali kas suprasti debesų skleidimą, perkūno griausmus iš jo buveinės? Štai jis žaibuoja per visą padangę, jūros gelmės yra jo sostas“ (Job 36, 29–30)⁶⁰, apačioje citata iš Psalmių knygos: „Kurie buvo išplaukę laivais į jūrą, vesti prekybos ant didelių vandenių, Šitie matė Viešpaties veikalus ir jo stebuklus jūroje, Jis tarė ir sukėlė audringą vėją, kurs pakėlė aukštyn jos bangas. Jos kilo iki dangui, nusileisdavo iki gelmių: jų siela stiro nelaimėje. Jie šlubavo ir svyravo kaip girti, ir visas jų sumanumas buvo dingęs“ (Ps 106 (107), 23–27)⁶¹ (žr. 10 pav.). Kitoje atspaustoje iliustracijoje (p. 220) vaizduojami laivybos simboliai, laivo elementai – vairas, burės, stiebas, virvės, inkaras, kurie tampa fonu (ornamentu) Šv. Rašto citatoms⁶² (žr. 11 pav.).

Trečiosios atspaustos iliustracijos centre (p. 221) vaizduojamas jūroje plaukiantis laivas, artėjantis prie uosto. Kompozicija analogiška prieš tai pavaizduotai, tik čia laivas sėkmingai pasiekia uostą, ją irgi papildė citatos iš Šv. Rašto, viršuje: „Jo pasakymu nutyla vėjas, savo mintimi jis nuramino jūros gelmę“ (Sir

60 *Si voluerit extendere nubes quasi tentorium suum, et fulgurare lumine suo desuper, cardines quoque maris operiet*, Job 36, 29–30.

61 *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationem in aquis multis: Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia eius in profundo. Dixit, et stetit spiritus procellae: et exaltati sunt fluctus eius. Ascendunt usque ad caelos, et descendunt usque ad abyssos: anima eorum in malis tabescebat. Turbati sunt, et moti sicut ebrius: et omnis sapientia eorum devorata est. Psalm 106.*

62 *Quam magnificata sunt opera tua Domine! omnia in Sapientia fecisti impleta est terra possessione tua. Psalm. CIII* („Kiek daug yra tavo veikalaų, Viešpatie! Visa tu padarei su išmintimi; žemė yra pilna tavo kūriniių“ (Ps 103 (104), 24); *Noli timere, quia ego tecum sum: ab Oriente adducum semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam aquiloni: Da; et Austro; Noli prohibere: affer filios meos de longinquo, et filias meas ab extremis terrae. Esaias Cap. XLIII* („Nebijok, nes aš esu su tavimi, iš rytų aš atvesiu tavo palikuonis ir surinksiu tave iš vakarų. Aš sakysiu šiaurei: Duok, ir pietums: Nesulaikyk. Atvesk mano sūnus iš tolimų šalių ir mano dukteris – nuo žemės pakraščių“ (Iz 43, 6–7); *Ad vocem suam dat multitudinem aquarum in caelo et elevat nebulas ab extremitatibus terrae fulgura in pluviam facit et educit ventum de thesauris suis. Ierem Cap. X* („Paleisdamas savo balsą, jis duoda vandens daugybę padangėje ir pakelia debesys nuo žemės pakraščių; daro iš žaibų lietaus ir išveda vėją iš savo sandėlių“ (Jer 10, 13); *Dominus in tempestate et turbine viae eius et nebulae pulvis pedum eius: increpans mare et exsiccat illud et omnia flumina ad desertum deducens, Nabum Cap. I* („Viešpats yra kantrus ir didis galia, bet jis nepalieka kalto nenubausto. Viešpaties keliai audroje ir viesule, ir debesys jo kojų dulkės. Jis sudraudžia jūrą ir išdžiovina ją; visas upes jis paverčia tyruma“ (Nah 1, 3–4); *Arenam maris, et pluvie guttas et dies saeculi quis dinumeravit? Altitudinem caeli et latitudinem terrae et profundum abyssi quis mensus est? Ecclesiastici Cap. I* („Kas suskaitė jūros smiltis, lietaus lašus ir amžių dienas? Kas išmatavo dangaus aukštį, žemės plotį ir gelmės gilybę?“ (Sir 1, 2); *Et vias illius quis intelligit, et procellam, quam nec oculus videbit hominis? Ecclesiastici Cap. XVI* („Kas gi išmano jo kelius ir audrą, kurios žmogaus net akis nemato?“ (Sir, 16, 21).

12 PAV. Graviūra iš knygos *Ierosolymitana Peregrinatio* (p. 222). Galle dirbtuvės, vario raiziny, 1614, Antverpenas. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

43, 25)⁶³, apačioje citata iš Psalmių knygos: „Ir jie šaukėsi savo suspaudime į Viešpatį, ir jis išvedė juos iš jų sielvartų. Jis pavertė audrą į lengvą vėjelį, ir jūros bangos nutilo. Jie linksminosi, kad jos nurimo, ir jis nevedė juos į pageidaujamą uostą“ (Ps 106 (107), 29)⁶⁴ (žr. 11 pav).

Ketvirtojoje iliustracijoje (p. 222) vaizduojami kartušai su citatomis iš Šv. Rašto⁶⁵, o jų fone – besiplaikstantys kaspiniai, kartušo riestės ir kilputės,

63 *In sermone eius siluit ventus, et cogitatione sua placavit abyssum, Ecclesiastici Cap. XLIII.*

64 *Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur: et de necessitatibus eorum eduxit eos. Et statuit procellam eius in auram: et siluerunt fluctus eius. Et laetati sunt quia siluerunt: et deduxit eos in portum voluntatis eorum, Psalm CVI.*

65 *Deus in Sancto via tua: quis Deus magnus sicut Deus noster? tu es Deus qui facis mirabilia. Psalm. LXXVI* („Dieve, tavo kelias šventas: kuris Dievas yra toks didis kaip mūsų Dievas? Tu esi Dievas, kurs darai stebuklus“, Ps 76 (77), 14–15); *Tua, PATER, PROVIDENTIA,*

jie surišami į vieną prasmių grandinę apie Dievo didybę, apvaizdą ir Jo galią parodyti stebuklus (žr. 12 pav.). Taigi, akivaizdu, kad iliustracijos sukurtos veidrodiniu principu – audra ir ramybė. Du citatų blokai yra iliustracijas papildantys elementai, tarsi būtų atskiri grafikos lakštai su nugarinėmis spaudinio dalimis, atliekantys aiškinamąją – kelionės prasmės – funkciją, glaudžiai susietą su Šv. Raštu.

Šios iliustracijos yra išskirtiniai knygos ir to laiko spaudos elementai, dar vienas reikšmingas knygos meno segmentas, pagilinantis ir įvaizdinantis kelionės prasmę. Jis ne tik padidino knygos meninę vertę, bet ir kelia klausimą, kas sudarė šių raizinių idėjinę programą, kas parinko citatas ir sumanė veidrodinį pasakojimo principą? Verta iškelti klausimą, ar tai sukūrė pats Radvila, ar koks kitas Antverpeno teologas dalyvavo šiame kūrybos procese? Įdomu tai, kad panašų Radvilos bendradarbiavimą su Antverpeno dailininku žinome iš kito grafikos lakšto, kuris buvo sukurtas pagal paties Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio sukurtą ikonografinę programą, o išraižytas Theodooro Galle (1571–1633). Tai alegorinis vario raizinis *Arbor Humanae Vitae*⁶⁶, apie kurį buvo rašyta plačiau⁶⁷.

gubernat: quoniam dedisti et in mari viam, et inter fluctus semitam firmissimam, ostendens quoniam potens es ex omnibus salvare, etiam si sine arte aliquis adeat mare. Sed ut non essent vacua Sapientiae tuae opera: propter hoc etiam et exiquo ligno credunt homines animas suas, et transeutes mare per ratem liberati sunt. Sapientiae Cap. XIII („Tavo gi, TĖVE, APVAIZDA valdo, nes ir jūroje tu davei kelią ir tarp bangų labai tikrą taką / Parodyti, kad tu gali išgelbėti iš visa ko, net jei kas ir be mokėjimo leistųsi į jūrą. Bet kad tavo išminties darbai nebūtų nenaudingi, todėl ir menkam medžiui žmonės patiki savo gyvybes ir plaukdami per jūrą laimingai atvyksta laivais“, Išm 14, 3–5); Viderunt te aque Deus, viderunt te Aquae et timuerunt et turbatae sunt abyssi. Psalmi LXXVI („Matė tave, Dieve, vandenys, matė tave vandenys: drebėjo ir ėmė judėti bangos“, Ps 76 (77), 17); Quis mensus est pugillo aquas, et caelos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terrae, et libravit in pondere montes, et colles in statera? Quis adiuvit Spiritum Domini? aut quis consiliarius eius fuit, et ostendit illi? Cum quo iniit consilium, et instruxit eum, et docui eum semitam iustitiae, et erudit eum scientiam, et viam prudentiae ostendit illi? Isaia Cap. XL („Kas seikėjo vandenį sauja ir kas matavo dangų sprindžiu? Kas laikė žiupsnyje žemės didumą ir pasvėrė kalnus ir kauburius svarstyklėmis? Kas padėjo Viešpaties dvasiai? Ar kas buvo jo patarėjas ir jam parodė? Su kuo jis tarėsi, kad tas jį pamokytų ir parodytų jam teisybės taką, išmokytų jį mokslo ir parodytų jam išminties kelią?“, Iz 40, 12–14); Illuxerunt corrusiones tuae orbi terrae: commota est et contremuit terra. Psalmi LXXVI („Žaibai apšvietė pasaulį: pasijudino ir drebėjo žemė“, Ps 76 (77), 19).

66 Nacionalinė biblioteka Paryžiuje, Grafikos kabinetas, sign. Ec 67 d (Oeuvre des Galles, l. 16).

67 LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *ARBOR HUMANAЕ VITAE*: apmąstant žmogaus gyvenimą. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 106: *Vizijos, legendos ir sapnai mene*, sud. Rūta Janonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2022, p. 78–106.

Taigi, šį sumanymą galėjo įgyvendinti tik aukštos meninės raiškos dailininkai, su kuriais artimai bendradarbiavo Plantino-Moretų spaustuvininkai.

Plantino-Moretų spaustuvės archyve pavyko rasti įrašus, liudijančius, kad iliustracijos buvo sukurtos Galle dirbtuvėje 1614 m. pirmojoje pusėje⁶⁸. Tačiau dėl pačių iliustracijų turinio papildomos informacijos neturime. Laiškuose kalbama tik apie naujų raizinių sukūrimą ir jų dėjimą toje vietoje, kur apie tai yra rašoma. Apie iliustracijų turinį ir vietą knygoje užsimena Plantino-Moretų spaustuvininkas Baltazaras Moretas savo laiške Otui Palenui:

Kai dėl kitų atvaizdų, daviau nurodymą visus juos pataisyti ir atnaujinti. Tėvas Heribertas pritaria mano nuomonei, kad keturis raizinius, vaizduojančius jūros audrą ir greitai stojusią ramybę, reikia įterpti toje [knygos] vietoje, kur apie tai pasakojama⁶⁹.

Iš šio laiško fragmento susidaro išpūdis, kad iliustracijas knygai parinko patys leidėjai, o savo nuomonę spaustuvininkai derino su kitais kompetentingais asmenimis, laiškuose minimu Antverpene dirbusiu hagiografu jėzuitu Heribertu Rosweyde (1569–1629), kuris nemažai savo spaudinių leido Antverpene ir glaudžiai bendradarbiavo su Plantino-Moretų spaustuvininkais. Tad galime kelti klausimą, ar tik ne šis garsus jėzuitas buvo iliustracijų ir jų citatų sumanytojas? Dėl iliustracijų vietos knygoje dar buvo derinta ir su Alandu, kuris leido daryti spaudėjams pagal jų sumanymą, nes jie yra labiau patyrę šiame darbe.

Tik viena knygos iliustracija identišškai sutampa su pirmąja Branevo knygos laida. Branevo knygos gale, prie dalies *Ordo Processionis S. Sepulchri*, yra iliustracija – bažnyčios planas (*Planta Ecclesiae*). Žinome, kad, leidžiant knygą, ši iliustracija buvo pridėta papildomai. Radvila savo laiške, siųstame Tomui Treteriui, rašė, kad „prie šio laiško pridėjęs tau siunčiu Šv. Kapo bažnyčioje palaikomą tvarką kartu su bazilikos plano brėžiniu. Tikrai jame neišlaikyti tikslūs architektūros matmenys, nes laiko trūkumas ir pamaldos neleido to padaryti [...]. Siunčiu ir aprašymą apeigų, kokios vyksta suteikiant Šv. Kapo riterio vardą.“ Taigi publikuotas keturių laiškų formos kelionės aprašymas turi ir minėtą priedą, Šv. Kapo bazilikoje vykdomą apeigų tvarką ir jos plano graviūrą. Atidžiau tyrinėjant knygą, nesunku pastebėti, kad ši graviūra yra signuota, dešiniajame vario graviūros kampe yra įrašas „TM sc“ (žr. 13 pav.). Tai Radvilų dvarui daug dirbusio dailininko ir raizytojo Tomo Makovskio (*Makovius*) signa-

68 Arch. PMM, 123, l. 23–23v.

69 1613 m. lapkričio 13 d. iš Antverpeno Otui Palenui, Radvilos patikėtiniui Paryžiuje, rašytas laiškas, lietuviškas vertimas pagal: ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique Plantinus...*, p. 77.

13 PAV. Jeruzalės Šv. Kapo bazilikos planas (*Planta Ecclesiae*). Tomas Makovskis, vario raizinsys, apie 1600, Nesvyžius. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

tūra, kurią mes žinome iš kitų jo pasirašytų darbų, daugiausia sukurtų Radvilos Našlaitėlio užsakymu. Taigi, pirmieji du vario raiziniai – tiek antraštinis lapas, tiek Radvilos portretas – yra silpnesni menine raiška, lyginant su paskutiniuoju – Šv. Kapo bazilikos plano atvaizdu, kuris turi ir autoriaus signatūrą.

Naujai lotyniškai Antverpeno laidai buvo sukurta ir nauja graviūra, bet tiksliai sekant pirmavaizdžiu iš Branevo laidos ir atspausta knygos gale, kaip ir Branevo laidoje prie dalies, skirtos Jeruzalės Šv. Kapo bazilikos procesijų tvarkai (*Ordo Processionis S. Sepulchri item Modus Ordinandi Eiusdem S. Sepulchri militem*, p. 283). Tai gerai mums atpažįstamas bažnyčios planas, neįtikėtinaip panašus į Tomo Makovskio išraižytą graviūrą, tik keli nežymūs skirtumai leidžia manyti, kad buvo sukurta nauja graviūra, ji buvo palaikyta patikimu, pirminiū šią vietą iliustruojančiu šaltiniu – *Planta Basilicae Ierosolymitanae, ex interior ac exterior S. Sepulchri delineatio* (žr. 14 pav.). Dešinėje pusėje surašytos visos

14 PAV. Jeruzalės Šv. Kapo bazilikos planas (*Planta Ecclesiae*). Galle dirbtuvės, vario raizinytis, 1614, Antverpenas. Jauniaus Gumbio kolekcija, skaitmeninis atvaizdas iš: <<https://lietuvosmenas.lt/artwork/653>>.

ilustracijoje-plane skaičiais pažymėtos (32) plano vietos – visa tai perkėlė ir Antverpeno raizytojai.

Taigi, naujos lotyniškos knygos laidos vario raiziniai įamžina sėkmingą kelionę ir jos pagrindinį įrankį – laivą, kuris, didelių audrų svaidytas, pasiekė uostą. Naujos iliustracijos ne tik pakėlė pačios knygos meninę vertę, bet ir perteikė kelionės tikrumo jausmą, už kurią per amžius buvo pagarbintas Viešpaties vardas.

Iš to, ką mes palyginome, matyti, kad pats užsakovas pristatė 1601 m. Braneve spausdintą leidinį kaip sektiną pavyzdį, kurio buvo laikomasi leidžiant naują laidą, tik jo silpnosios vietos, t. y. gramatinės klaidos, knygos išvaizda ir iliustracijos (graviūros), buvo sustiprintos – įkomponuojant labiau išplėtos ikonografijos antraštinį lapą, paliekant beveik identišką Jeruzalės Šv. Kapo bazilikos planą, bet atsisakant portreto ir jį pakeičiant esminius kelionės mo-

mentus išryškinančiomis iliustracijomis – mirtį lemiančia audra ir sėkmingu sugrįžimu į uostą – su lotyniškais įrašais iš Šv. Rašto.

IŠVADOS

Tyrimas parodė, kad Radvilos knygos *Kelionė į Jeruzalę* Antverpeno laidos (1614) užsakovas buvo Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos rektorius Jonas Alandas, kuris vykdydamas užsakymą bendravo su leidėjais laiškais. Pagrindinis naujos knygos leidybos motyvas buvo noras turėti didesnio tiražo, be klaidų ir aukštos meninės kokybės spaudinį, nes pirmoji jo laida lotynų kalba Braneve (1601) buvo labai menka ir knyga tuo metu jau buvo nebeprinama.

Antverpeno Plantino-Moretų spaustuvinių patirtis, geras amato išmanymas, suburta redaktorių, korektorių, graverių komanda ir darbo stilius leido gimi aukštos kokybės produktui. „Auksinio skriestuvo“ spaustuvininkai gerai įsiklausydavo į užsakovo norus, o jų sumanymų išpildymas garantavo abipusį pasitenkinimą ir aukštos meninės kokybės produkciją. Jų pasiūlytas leidybos planas išperkant dalį knygos egzempliorių garantavo ne tik tam tikrą indėlį į knygos gamybos pradžią, bet ir jos sklaidą regione.

Naujoji Plantino-Moretų spaustuvės lotyniška knygos laida buvo papildyta naujais kokybiškais vario raižiniais, paliktas reprezentacinis knygos formatas, iškilmingi spaudmenys ir knygos struktūra – keturi laišrai su priedu ir Šv. Kapo bažnyčios plano iliustracija. Naujai sukurtas išplėtos ikonografijos frontispisas ne tik atspindi knygos turinį, bet ir reprezentuoja autorių išryškindamas Radvilos Našlaitėlio savybes, perteiktas ikonografiniais ir emblemniais simboliais. Pagrindinis naujų raižinių akcentas dedamas į dvi siužetines ir dvi Šv. Rašto citatomis jas komentuojančias iliustracijas, kurios, įterptos į leidinio tekstinį pasakojimą, suteikė spaudiniui ne tik vizualaus patrauklumo, bet ir tam tikrą knygos meno naujovę. Plantino-Moretų spaustuvėje parengtas spaudinys savo išvaizda atitiko Baroko laikmečio dailės kanoną.

Tyrime nustatytas Branevo knygos laidos (1601) atspausdo Radvilos portreto pirmavaizdis. Išlikęs gyvai pozuoto Radvilos Našlaitėlio portreto piešinys leido Lukui Kilianui sukurti graviūrą, apdainuotą poetiniame šaltinyje „Radvilų kilimas“ (1604) ir tapusią atspirties tašku Braneve spaustam didiko portretui. Antverpeno laidoje buvo atsisakyta knygos autoriaus portretinio atvaizdo, kuris reikalavo ne tik atnaujinimo, bet ir aktualios portretuojamojo išvaizdos, o tai dėl didelio atstumo buvo neįmanoma greitai įgyvendinti.

Išlikę laišrai atskleidžia daugelį užsakymo detalių, tačiau išskirtiniai knyga puošiantys Galle dirbtuvėje 1614 m. sukurti raižiniai leidžia kelti prielaidą, kad

jų kūrimo procese galėjo dalyvauti vienas iš Antverpeno jėzuitų teologų (?), derinęs ikonografinę raizinių programą ir parinkęs citatas iš Šv. Rašto.

Šaltiniai

1. [ALAND, Jan]. *PAMIĄTKA Jaśnie Oświeconemu, Sławney pamięci Panu Je[go] m. P. MIKOLAJOWI CHRYSZTOFOWI RADZIWIŁOWI, Xiążęciu na Olyce y Nieswieżu/ brabi na Szydłowcu y Miru/ Woiewodzie Wilenskiemu, Kawalerowi Bożego grobu, etc. etc. Czyniona przy exequiach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego, roku 1617*. Przez x. Iana Alanda Societatis IESU. W Wilnie: w Drukarni Leona Mamonicza, [1617].
2. *Officia Propria Patronorum Provinciae Polonae*, Per R. Stanislaum Socolovium, Serenissimi olim, Stephani Poloniae Regis Theologum, Canonicum Cracoviensem, ex mandato Synodi Petricoviensis conscripta, Auctoritate autem Illustriss. Cardinalis Georgii Radzivili Episcopi Cracoviensis edita. Accessit novae huic edition, Officium S. Casimiri Confessoris, ex decreto S. D. N. Clementis VIII Pont. Max. Antverpia: ex officina Plantiniana, Apud Ioannem Moretum, M.DC.III [1604].
3. [RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas], Hierosolymitana Peregrinatio Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili, Ducis in Olika & Nyeswiesz, Comitis in Szydłowicz & Myr. &c. IV Epistolis comprehensa, Ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata & nunc primum edita. Thoma Tretero Custode Varmiensi interprete. Cum Privilegio S. R. M. Brunsbergae: Apud Georgium Schönfels, 1601.
4. [RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas], Ierosolymitana Peregrinatio Illustrissimi Principis Nicolai Christophori Radzivili Ducis Olicae et Niesvisii, palatini Vilnensis Militis Ierosolymitani, etc. Primum à Thoma Tretero Custode Varmiensi ex Polonico sermone in Latinum translata: Nunc varie aucta, et correctius in lucem edita. Antverpiae: Ex Officina Plantiniana Apud Viduam et Filios Ioannis Moreti. M. DC. XIV [1614].
5. [RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas], Jüngst geschene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt. Des Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten unnd Herren, Herrn Nicolai Christophori Radzivili, Hertzogen in Olika unnd Nyeswiesz, Grafen in Szyllowicz und Myr, &c.: Welche in vier Sendschreiben begriffen, darinn sehr nützlich, lustige und seltzame ding, im Heiligen und Egyptischen Landt: in vielen Jnseln, auff dem Meer und Nilo, von den Christen, Türcken, Arabern und anderer allerhand jetziger Zeit Sachen zu ersehen, Meyntz: Lippen, 1603.

Literatūra

1. ALAND, Jan. *Pamiętka Jaśnie Oświeconemu sławnej pamięci Panu... Mikołajowi Chryzstofowi Radziwiłłow i czyniona przy egzekwacjach rocznych w Nieświeżu dnia 28 lutego r. 1617*, ed. J. Niedźwiedz, wstęp B. Batko, J. Kula, A. Trojak. Bielsko-Biała: Kolegium Nauczycielskie w Bielsku-Białej, 2004.
2. AMSTRONG, Elizabeth. *Before Copyright: The French Book-Privilege System, 1498–1526*. New York: Cambridge University Press, 1990.
3. ANTANAVIČIUS, Darius. *Plantinus ubique plantinus: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Ra-*

- dvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 m. ir 1614 m. leidimo istorijai. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2023, Nr. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 35–84.
4. BEDNARSKA, Jadwiga. *Z dziejów Polskiej ilustracji panegirycznej pierwszej połowy XVII wieku. Cz. 2: Problematyka stylistyczno-formalna Polskiej panegirycznej ilustracji książkowej*. Katowice, Muzeum Śląskie, 2005.
 5. BERNATOWICZ, Tadeusz. „Idea Principis Christiani“ w emblematyce około roku 1600 (z badan nad recepcją tacytyzmu w Polsce). *Barok* 3 (1996), Nr. 1, p. 91–118.
 6. BERNATOWICZ, Tadeusz. *Miles Christianus et Peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” w Ordynacji Nieświeskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998.
 7. BUOŽYTĖ [TERLECKIENĖ], Eleonora. *Theatrum virtutum: meno ir teologijos jungtis Tomo Treterio (1547–1610) kūryboje*. [Magistro darbas]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.
 8. CHRZANOWSKI, Tadeusz. *Działalność artystyczna Tomasa Tretera*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
 9. *Elenchus Librorum veteris Collegii Crosensis Anno 1803 Compilatus / Buvusios Kražių kolegijos 1803 metų knygų sąrašas*. Parengė Darius Antanavičius. I–II dalis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.
 10. IMHOF, Dirk. *Jan Moretus and the Continuation of the Plantin Press*. A Bibliography of the Works published and printed by Jan Moretus I in Antwerpen (1589–1610). Leiden: Brill, Hes et De Graaf, 2014.
 11. IVINSKIS, Zenonas. Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI–XVII amžiuje (Keletas trumpų įrašų Lietuvos kultūros istorijai). *Bibliotheca Litwana I. Bibliografijos metraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 139–162.
 12. JURGINIS, Juozas; LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*. Vilnius: Mokslas, 1981.
 13. KEMPA, Tomasz. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616). Wojewoda Wileński*. Warszawa: Semper, 2000.
 14. KERŠIENĖ, Dovilė. *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*. [Disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
 15. KIAUPIENĖ, Jūratė. Įvadas. Iš *Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Kelionė į Jeruzalę*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 8–23.
 16. KIAUPIENĖ, Jūratė. Mada – pirklio nauda. Audinių, galanterijos ir plataus vartojimo buities prekių importas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę XVII a. pradžioje. *Menotyra = Studies in art*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2003, nr. 2, p. 11–18.
 17. KOWALSKA, H. Schönfels (Schönfliess) Georg. In *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków, 1994, p. 618–619.
 18. *Library of the Radziwiłłs of Neswizh Ordination*. Catalogue of the publications from the Stock of the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus: XVII w. (Minsk: „Belaruskaya navuka“), 2012.
 19. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir *ARBOR HUMANAЕ VITAE*: apmąstant žmogaus gyvenimą. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 106: *Vizijos, legendos ir sapnai mene*, sud. Rūta Janonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2022, p. 78–106.
 20. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.

21. LULEWICZ, Henryk. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł. In *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, p. 358–359.
22. RADVILA Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas. *Kelionė į Jeruzalę*. Iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė. Įvadas – Jūratės Kiaupienės. Vilnius: Mintis, 1990.
23. SĄJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybeńki. W kręgu Radziwiłłowskiego mecenatu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965.
24. Šventasis Raštas. *Senasis Testamentas*. I–II. Iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas. Vilnius: Vaga, 1990–1991.
25. TERLECKIENĖ, Eleonora. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio piligrimystės aprašymas: vokiškasis leidimas (1603). *Senoji Lietuvos literatūra*, 2023, t. 55, p. 115–136.
26. ULČINAITĖ, Eugenija. Radvilų kilimas: barokinė didikų Radvilų kilmės prezentacija. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, 40 knyga, p. 203–210.
27. *Vilniaus universiteto bibliotekos Plantenai: katalogas*. Sudarė Vidas Račius. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
28. VOET, Leon. *The Golden Compasses. History of the House of Plantin-Moretus*, t. I. Amsterdam: Vangendt & co, 1696.
29. WITKOWSKI, Rafał. Katalog biblioteki księcia Aleksandra Ludwika Radziwiłła w Nieświeżu (1651). Iš *Bibliotheca Litwana 2: Atminties institucijų rinkiniai*. Sudaryt. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 329–427.
30. *Z dokumentow Xięcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką*. Warszawa: Druk Piotra Laskauera I S-ki, 1905.
31. *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Katalogas*. Sud. Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 226–227.
32. *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi decimi*, sud. Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius: LLTI, 1998.